

XV-XVI. Yüzyıllarda Tırhala Şehrindeki Vakıflar Üzerine Bir Değerlendirme

Muhittin Kul

Dr, Artvin Çoruh Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

muhittinkul@artvin.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-0538-8684>

MAKALE BİLGİSİ

Makale Türü	Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi	06.04.2021
Kabul Tarihi	26.05.2021
Yayın Tarihi	29.06.2021
Doi	10.52003/etut.2021.8

Erzurum Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi
ETÜT, Sayı: 2, Haziran, 2021, Erzurum/TÜRKİYE
<https://dergi.erasurum.edu.tr/tarih>

.

Muhittin Kul

Dr, Artvin Çoruh University, Faculty of Science and Literature, Department of History

muhittinkul@artvin.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-0538-8684>

ARTICLE INFORMATION

Article Types	Research Article
Received Date	06.04.2021
Accepted Date	26.05.2021
Date Published	29.06.2021
Doi	10.52003/etut.2021.8

Erzurum Technical University, Faculty of Letter, History Journal
ETUT, Issue: 2, June 2021, Erzurum/TURKEY
<https://dergi.erasurum.edu.tr/tarih>

XV-XVI. Yüzyıllarda Tırhala Şehrindeki Vakıflar Üzerine Bir Değerlendirme*

Muhittin Kul

Öz

İslam toplumunun en önemli kurumsal yapılarından olan vakıflar yüzyıllardır Müslümanların hayra yönelmesinde etkin bir vasıta olarak var olagelmışlerdir. Vakıflar, şehirlerin mütemedden bir vaziyet kazanması, halkın ihtiyaçlarının giderilmesi, yöneten ve yönetilen arasındaki bağın kuvvetlenmesi gibi idari, iktisadi, sosyal birçok yönden medeniyete katkıda bulunmaktadır. Kendinden önce ve kendi döneminde ki birçok İslam devleti gibi Osmanlılar da üç kıtada hükmü altına aldıkları bölgelerde vakıf kurumu ile sayısız eser inşa etmişler, maddi ve manevi inkişafı gerçekleştirip hayra vesile olmuşlardır. Bu minvalde 1395 tarihinde Osmanlılar tarafından fethedilen Tırhala şehrinin de, Osmanlı Devletinin birçok farklı bölgesinde olduğu gibi, inkişafında da vakıfların etkisi oldukça yüksektir. Bu amaçla, yapılan bu çalışmada, XVI. yüzyıla kadar Tırhala şehrinde bulunan vakıfların, özellikleri ve şehre katkıları değerlendirilmiştir. Fethinden XVII. yüzyıla kadar 200 yıldan fazla bir sürede Tırhala şehrinde kurulan onlarca vakıf, şehrin çehresini değiştirmiştir. Başlangıçta gayrimüslimlerden müteşekkil şehir yapısı Müslümanların yerleşimi ve kurdukları vakıflar aracılığıyla hızlı bir şekilde Türk-İslam şehri özelliğine kavuşmuştur.

Anahtar Kelime: XV-XVI. Yüzyıl, Osmanlı Devleti, vakıf, Tırhala.

An Assessment of the Foundations in Trikala City in XV-XVI Centuries Abstract

Foundations, one of the most important institutional structures of Islamic society, have been an effective means of lead to Muslims give charity for centuries. Foundations, contribute to civilization in many aspects administrative, economic and social such as civilization of cities, meeting the needs of the people, strengthening the bond between the ruler and the ruled. Like many Islamic states before him and in his own period, the Ottomans built numerous works with the foundation institution in the regions they ruled on three continents, they realized material and spiritual development and were instrumental in give charity. In this respect, the foundations have a great influence on the development of the city of Tırhala, which was conquered by the Ottomans in 1395, as in many different regions of the Ottoman Empire. For this purpose, in this study, the characteristics of the foundations in the city of Tırhala until the 16th century and their contributions to the city are evaluated. From the conquest of 17th dozens of foundations established in the city of Tırhala for more than 200 years until the 19th century changed the

* Bu çalışma 2018 yılında Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde hazırlanan *Tırhala Kazası'nın Sosyal ve İktisadi Yapısı (XV-XVI. Yüzyıl)* isimli doktora tezinden üretilmiştir.

face of the city. The city structure, which was initially composed of non-Muslims, quickly became a Turkish-Islamic city through the settlement of Muslims and the foundations they established.

Keywords: XV-XVI. century, Ottoman Empire, foundation, Tırhala.

Giriş

Vakıf, Arapça *vakf* (وقف) asli harflerinden oluşan bir kelime olup sözlükte “*durma, durdurma, harekettten mahrum bırakma*” gibi manalar taşımaktadır. Bununla birlikte fikhi manasıyla ise malın bir kısmının veya tamamının Allah için vakfedilmesi, kazancın İslam’a hizmet ve hayır yolunda harcanması gibi yaygın/genel bir tarifi de vardır. Buna karşın İslam’ın kutsal kitabı Kuran’ı Kerimde kavramsal ve kurumsal yönlerden vakfı çağrıştıracak bir ifade yer almaz. Fakat, Kuran’da Allah yolunda harcama yapma (sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcamadıkça gerçek iyiliğe ulaşamazsınız, Âl-i İmrân 3/92), kimsesiz, yoksul ve ihtiyaç sahiplerine yardım etme, hayır ve faydalı işlere yönelme gibi birçok ayet bulunması İslam toplumlarında vakıf anlayışının temel dayanak noktasını oluşturmaktadır. Vakıf anlayışı ve uygulaması da bu temel dayanak noktalarından gelişerek zamanla kurumsal bir yapı hüviyeti kazanmıştır. Bu yönüyle sosyal, siyasi, iktisadi, dini gibi birçok alanda hizmet veren vakıflar, aynı şekilde Türklerin İslamlaşma süreci ve sonrasında da bir medeniyet tasavvurunun temellenmesi ve inkişafında en önemli yapı taşlarından birisi olmuştur.¹

Osmanlı Devleti’nde ise bir müessese olarak vakıf, sadaka kavramından çok ötede, İslam hukukunun kendisine kattığı birikim ve sağladığı altyapıyla kurumsallaşmış bir yapı mahiyeti arz etmektedir. Kurumsallaşan vakıfların temel amacı hayra vesile olması yönüyle dini olsa da, sosyal ve iktisadi hayatın önemli bir destekleyici kurumu olarak toplumun bütün katmanlarına ulaşabilmesiyle, dini yönünün yanında beledi, seküler bir kuruluş olarak da varlığını yüzyıllar boyu sürdürebilmesine sebebiyet vermiştir.² Bu yönüyle zamanla kurumsallaşmanın getirdiği kazanımlar, birçok kategoride ve farklı tipte vakfın ortaya çıkmasına

¹ Hacı Mehmet Günay, “Vakıf”, *DİA*, c. XLII, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 2012, s. 475-476; İsmail Kurt, *Vakıf Müessesesi, XV ve XVI. Asır Vakıfları*, XV. ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler, İSAV, Ensar Neşriyat, İstanbul 1997, s. 502.

² Erhan Yavuz, *XVI. ve XVII. Yüzyıl Osmanlı Ekonomisinin Finansmanında Vakıfların Rolü*, Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2007, s. 40; Doğan Kuban, “Anadolu - Türk Şehri: Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fizikî Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler.” *Vakıflar Dergisi*, 7 (1968), s. 67-68.

sebebiyet vermiştir.³ Tırhala'da da XVI. yüzyılın sonlarına kadar birçok farklı türde vakıf kurulmuş, bu vakıflarla şehrin mimari gelişimi, iktisadi ve sosyal hayatı zenginleşmiştir.

Günümüzde devlet kurumları veya belediyeler tarafından üstlenilen her türlü hizmet; cami, okul, kitaplık, hastane, han, çeşme, sebiller, imaretler, su getirme ve bu tesislerin bakımı, hatta bazen mezarlıklar ve bunlara benzer birçok hizmet, vakıf sistemi sayesinde vücuda getirilmiştir. Sadece şehirlerin imarı değil aynı zamanda şehirlerarası ulaşım, kervansaray, köprü gibi birçok eser bu sistem aracılığıyla yapılmıştır.⁴ Bu yönüyle Osmanlı Devleti'nde vakıfların en yaygın olduğu bölgelerden olan Rumeli bölgesinde, vakıflar aracılığıyla, İslam'ın ve Türklüğün vurulan mührü bugün dahi izlenebilmektedir. Bunun en güzide örneklerinden birisi olan Yunanistan'da, Osmanlı hâkimiyeti döneminde; 2.336 cami ve mescit, 182 medrese, yedi dar'ül kurra, 315 mektep, 307 tekke ve zaviye, 65 imaret, 171 han, 134 hamam, ılıca ve kaplıca, 5 saat kulesi, 25 köprü, 22 kale, 10 kervansaray, 10 çeşme, 6 su kemeri, 4 sebil, 147 muhtelif eser ve hayrat olmak üzere toplam 3.771 adet eser milletin yararına vücuda getirilmiştir.⁵

Şehrin Gelişimi ve Mekânın İsimlendirilmesi Yoluyla Vakıfların Katkısı

Modern dönemde Yunanistan sınırları dâhilinde olan Tırhala, ünlü akıncı beyi Turahan Bey tarafından 1395 yılında tarafından fethedilmiştir. Fetihle birlikte Müslümanların yerleşimine açılan şehir hızlı bir şekilde yapısal dönüşümünü gerçekleştirmeye başlamıştır. Bu dönüşümün ana tetikleyici unsuru ise vakıf kurumudur. Vakıflar şehir içerisinde ibadethane, imaret, okul, köprü, çeşme, kaldırım vs. gibi insanın ihtiyaç duyacağı her türden yapının inşasını hızlı bir şekilde hayata geçmesini sağlamıştır. İhtiyaç duyulan yapıların inşası zamanla şehirdeki içtimai hayatın da şekillenmesini sağlamıştır. Cami, mescit gibi her statüden insanı bir araya getiren yapılar; imaret, zaviye gibi insan ihtiyaçlarını karşılama amaçlı

³ Bu konu ile ilgili daha geniş bilgi için bkznz. Ahmet Akgündüz, *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1996; Bahaeddin Yediöldz vakıfları hayri veya şer'i, aile vakfı ve yarı aile vakfı olarak üç kategoride ele almaktadır. Bahaeddin Yediöldz, *XVIII. Yüzyılda Türkiye de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003, s. 14-17; Günay, "Vakıf", s. 475-479.

⁴ Mehmet Bayartan, "Osmanlı Şehirlerinde Vakıflar ve Vakıf Sisteminin Şehre Kattığı Değerler", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, X-1, İstanbul 2008, s. 160; Yusuf Oğuzoğlu, *Osmanlı Devlet Anlayışı*, Eren Yayıncılık, İstanbul 2005, s. 105.

⁵ Ekrem Hakkı Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri (Bulgaristan-Yunanistan-Arnavutluk) IV (4., 5., 6. Kitap)*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 2000, s. 398-400; Heath W. Lowry, *Ottoman Architecture in Greece A Review Article With Addendum & Corrigendum*, İstanbul 2009, s. 18-19.

yapılar; tasavvufi anlayışın varlığını gösteren çilehane; eğitim ve öğretimin mekânları mektep ve medreseler, ticaretin yürütüldüğü hanlar veya pazarlar, Tırhala'nın iktisadi ve içtimai hayatının hareket noktasını oluşturmaktadır. Bu minvalde Osmanlıların vakıflar yoluyla şehirleşmeye yönelik imar faaliyetleri Rumeli bölgesinde özellikle Tırhala da kendini göstermiştir.

Osmanlı'da genel mahiyetiyle şehir “cuma kılınır ve pazar durur yer” şeklinde tanımlanır. Bu tanımdan cuma camisi ile haftanın belirli günlerinde kurulan pazarların şehirlerin çekirdeğini oluşturduğu anlamı da çıkar. Bu özelliği taşıyan camilerin belgelerde “câmi-i şerif, câmi-i kebîr, kadim cami” gibi adlarla yer aldığı görülür.⁶ Vakıflar aracılığıyla inşa edilen bu türden ibadethaneler, Osmanlı şehir yapısı özelliğine uygun olarak şehrin gelişimine katkıda bulunurlar. Cami etraflarında zamanla oluşan haneler sosyal açıdan kuvvetli bir birlikteliği vücuda getirir. Bu sosyal birliktelik, vakfı aracılığıyla inşa işini üstlenen baninin hem o ibadethaneyle hem de etrafındaki mahalleyle isminin yaşamasını sağlamaktadır. Nitekim birçok arşiv belgesinde özellikle Rumeli'de yüzyıllar boyunca aynı isimle anılan camiler ve mahalleler yer almaktadır. XVI. yüzyılda Tırhala için tutulan defterlerde şehirde yaptırılan birçok ibadethane, (cami/mescit) buldukları mahalleyle ismini vermiştir. Tırhala şehri ile ilgili ilk tahrir kaydı olan 1454-55 tarihli mufassal defterde herhangi bir eser kaydedilmese de şehirdeki mahallelerden birinin isminin *cami (kebîr)* olması burada bir caminin bulunduğu işaretir. Bu cami, günümüzde yıkılmış olan Turahan Bey'in vakfı aracılığıyla inşa ettirdiği ilk cami olması muhtemeldir.⁷ 1506 tarihinde vakfı olan iki cami ve 10 mescit şehirdeki ibadethaneler olmakla birlikte bir cami ve altı mescit mahallelere ismini vermiştir. Bunlar arasında da bulunduğu mahalleyle banisinin ismi verilen mescit sayısı ise beştir.⁸ 1521 tarihini temel alan 1530 tarihli icmal defterinde ise üç cami, 18 mescit yer almakla birlikte mahalle isimlerinin üçü cami, üçü de mescittir. İki cami ve iki mescidin banileri ise aynı zamanda mahalle isimlerini de oluşturmuşlardır.⁹

⁶ İlhan Şahin, “Osmanlılarda Şehir”, *DİA*, c. XXXVIII, Ankara 2009, s. 448.

⁷ Adı geçen bu cami sonraki mufassal defterlerde Cami-i Kebir adıyla anılmaktadır. BOA. MAD 10, vr. 2a,

⁸ *Mahalle-i; Cami, Mescid-i veled-i Mezd, Mescid-i Mehmed Bey veled-i Lala, Mescid-i Çaşnigir Ayas, Mescid-i Karadoğan, Mescid-i İskender Bey, Mescid-i Akçe. BOA. TT. d. 36, s.125-129.*

⁹ *Mahalle-i; Cami-i Kebir, Cami-i Mustafa Bey, Cami-i Mehmed Bey bin Lala Hamza, Akça Mescid, Mescid-i İlyas Subaşı, Mescid-i Cevher Subaşı, BOA. TT. d. 367, s. 230. Adı geçen icmal defterinin mirliva hassının kaydedildiği kısımda nefsi Tırhala da cami âdeti iki olarak geçmektedir. BOA. TT. d. 367, s. 232.*

XVI. yüzyılın ikinci yarısından sonra tutulan bir tahrir defterinde vakıflar aracılığıyla inşa edilen ibadethane sayısı, altı cami ve 21 mescittir.¹⁰ Defterdeki mahalle isimlerinin ise yedisi cami, altısı mescit adıyla kaydedilmiştir. Bu tarihte *İskender*, *Umur*, *Kebir* gibi ismi cami ile başlayan ve içinde aynı adla cami bulunduğu tahmin edilen mahallelerdeki dini yapılar, defterin vakıflar kısmında bu adlarla görülmemektedir.¹¹ Bunun yanında şehirle ilgili en detaylı tasvirleri yapan Evliya Çelebi XVII. yüzyılda şehri ziyaretinde Tırhala'da şehzade ve ayan camileri olarak 23 mabet olduğunu, sekizinin Osmanlı sultan soyundan gelenler tarafından yapıldığını belirtir. Bu büyük camilerin arasında ise en önemlisi Osman Şah Bey'in adına inşa edilen camiyi detaylı bir şekilde eserinde anlatır. Bunla birlikte 8 adet de mahalle mescidi bulunduğu bahseder.¹² Bu yönüyle Tırhala'da olduğu gibi vakıflar yolu ile inşa edilen birçok cami veya mescit, şehirlerde mekânlara da ismini vererek, şehir ve mekânın oluşumuna katkıda bulunmuştur.

Vakıflar Aracılığıyla Şehrin İnkışafına Katkısı Bulunanlar

Şehirlerin ve etraflarındaki bölgelerin gelişmesinde, klasik dönem Osmanlısında, en önemli katkının vakıflar aracılığıyla yapıldığı bilinmektedir. 1395 tarihinde fethedilen Tırhala şehri içinde bu durum geçerlidir. Bu yönüyle Tırhala şehrini de içine alan ilk dönem kayıtlarında vakıf eserlerinin varlığının zamanla arttığı, 16. yüzyılın sonlarına doğru şehrin bir Türk-İslam şehri hüviyetini kazandığı ortaya çıkmaktadır. En erken tarihli verilerde ilk değinilen vakıflardan olan akıncı Turahan Bey'in kurmuş olduğu vakıf, bir cami, kale içinde ve Perkiti mahallesinde birer olmak üzere iki mescit, vakfın ismiyle anılan iki zaviye yaptırmıştır. Yaptırılan eserler, içinde hamam, bozahane, kirpashane, değirmen gibi çeşitli akarlardan gelir sağlamaktadır.¹³ Sağlanan gelirler ile inşası yapılan veya tamiri gereken yapılar, buralarda çalışanlar ve ihtiyaç duyan insanlara harcanmaktadır.¹⁴ Tırhala için bir diğer önemli vakıf ise Turahan Bey'in oğlu Ömer Bey'in kurmuş olduğu vakıftır. O, sadece Tırhala'da, üç mescit, medrese, muallimhane, imaret, zaviye, çilehane, köprü

¹⁰ TKGM. KKA. TT. d. 60, vr. 199a-217b.

¹¹ Mahalle-i; *Cami-i Kebir*, *Cami-i Mehmed Bey bin Lala Hamza*, *Cami-i Umur*, *Cami-i Mustafa Bey*, *Cami-i İbrahim Bey*, *Yeniçeri Ali ma Mahalle-i Sinan Bey*, *Cami-i İskender Vakfı*, *Cami-i Hamza Bey*, *Akça Mescid*, *Yakub Ece Mescid-i Turhan Bey*, *Mescid-i İlyas Subaşı*, *Mescid-i Hızır Bey*, *Mescid-i Hevace Hasan*, *Mescid-i Hasan Bey*. TKGM. KKA. TT. d. 56, vr. 86a-89b.

¹² Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 8. Kitap, C. 1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2011, s. 199-200.

¹³ VGMA. VD. 743/34, vr. 146-148, BOA. TT. d. 36, s. 1291.

¹⁴ BOA. TT. d. 36, s. 1289-1290, BOA. TT. d. 367, s. 246.

ve kaldırım gibi eserlerin vakfı aracılığıyla inşa edilmesine katkı sağlamıştır. Özellikle çilehane gibi bir yapının bulunması şehir içerisindeki tasavvufi yönün etkisini göstermektedir.¹⁵ Bunun yanında vakfı aracılığıyla medrese ve muallimhane gibi iki yapıyı inşa ettirmesi Tırhala şehrinin eğitim yönünün kuvvetlenmesine önemli bir katkı sağlamıştır. Vakfin ihtiyaçlarının karşılanması için birçok dükkân ile farklı akarlar bulunmaktadır.¹⁶ Turahan Bey'in diğer oğlu Hızır Bey ile Torunu Sinan Bey ise birer mescit yaptırmıştır.¹⁷

Ömer Bey'in oğulları da vakıf yoluyla birçok eserin şehre kazandırılmasında katkıda bulunmuşlardır. Oğullarından, Mustafa Bey kurmuş olduğu vakıf ile Tırhala'da, bir cami ve imaret, Hamza Bey bir cami ve İbrahim Bey bir cami ve muallimhane, Hasan Bey ise bir mescit inşa ettirmişlerdir.¹⁸ Yine Ömer Bey'in kardeşi oğlu Hacı Mustafa Bey, torunu Fatıma, hizmetkârı Hacı Saruca birer mescit, azatlısı Ayaş Çaşnigir mescit ve köprü yaptırmışlardır.¹⁹

Şehrin önemli simaları ve bunların çocukları da yine vakıflaşmada önde gidenler arasındaydı. Lala Hamza'nın oğlu Mehmed bir cami, vezir İskender beyin oğlu Osman (Kara) Şah Bey cami, imaret ve medrese, Cevher Subaşı iki Mescit, muallimhane, üç köprü ve çeşme, İskender Voyvoda bir muallimhane, Ali Çelebi iki mektebhane, Hacı Umur Bey, Dizdar Hoşkadem, Ali bin Mezid, Baba Muhyiddin, Hacı Yusuf, Kara Doğan, Hızır Bey, İlyas Subaşı, Mahmud Bey ve İskender Bey/Ferhad bin Hızır birer mescit, Bayezid Bey ise bir cami ile birlikte vakıflar aracılığıyla şehrin inkişafına katkıda bulunmuşlardır.²⁰

Şehirde vakıflaşma sadece mimari eserler üzerinde devam etmemiştir. Aynı zamanda sosyal refahı sürdürülebilir kılmak, ticaretteki devamlılığı sağlamak ve ihtiyaç hali ne olursa olsun geleni çevirmemek adına nakit veya farklı türde varlıklardan elde edilen gelirle vakıflar da oluşturulmuştur. Şehrin önemli isimlerinden Kadı Mevlâna Mahmud'un oğlu Cafer, Hacı Ahmed, Mütevelli Süleyman, Hacı Zekeriya, Hatice Hatun, Bulfeti Hatun, Mustafa bin Dükkândâr, İshak Subaşı, Mehmed bin Koçi, Misli binti Atmaca, Hani binti Ali, Mehmed bin

¹⁵ *VGMA. VD. 743/29*, s. 133-137, *BOA. TT. d. 36*, s. 1299, *BOA. TT. d. 36*, s. 128.

¹⁶ *VGMA. VD. 743/29*, 133-137.

¹⁷ *BOA. TT. d. 367*, s. 248, *TKGM. KKA. TT. d. 60*, vr. 202a.

¹⁸ *BOA. TT. d. 36*, s. 248, *BOA. TT. d. 367*, s. 230, 248; *TKGM. KKA. TT. d. 60*, vr. 201b, 204b, *VGMA. VD. 743/33*, s. 143-144.

¹⁹ *BOA. TT. d. 36*, s. 1309. *BOA. TT. d. 367*, s. 248. *TKGM. KKA. TT. d. 60*, vr. 201a, 202b.

²⁰ *BOA. TT. d. 36*, s. 129, 1312-1317, *BOA. TT. d. 105*, s. 375. *BOA. TT. d. 367*, s. 248-249. *TKGM. KKA. TT. d. 60*, vr. 204b-205b. Evliya Çelebi, Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 8. Kitap, C.1, s. 200, 201.

Hamza, Hümayun Hatun, Mehmed Çelebi, Mustafa Bin Ahmed, Hacı Davud, Hacı Hüsrev doğrudan nakit meblağ üzerinden vakıf kuranlardır. Bunların yanında İbrahim Ağa bahçe ve ev, Ayşe binti Atmaca kiremit örtülü ahırın odası ile bağ ve Benefşe Hatun değirmenden elde edilen senelik 25 kile buğdayın gelirini çeşitli ihtiyaçlar için vakfetmişlerdir.²¹ Bütün bunların yanında şehrin yolları, kaldırımları, çeşmeleri gibi birçok yapı vakıflar aracılığıyla inşa edilmiştir.

Tablo 1 Fethinden XVII. Yüzyıla Kadar Tırhala Kazasındaki Vakıflar²²

1	Turahan Bey Vakfi	24	Ali Çelebi Vakfi
2	Ömer Bey Vakfi	25	İskender Bey/ Ferhad (bin) Hızır Vakfi
3	Mustafa Bey bin Ömer Bey Vakfi	26	İskender Voyvoda Vakfi
4	Hamza Bey bin Ömer Bey Vakfi	27	Bayezid Bey bin Sadık Vakfi
5	İbrahim Bey bin Ömer Bey Vakfi	28	Cafer bin Mevlana Mahmud Vakfi
6	Mehmed bin Lala Hamza Vakfi	29	Hacı Ahmed bin Hacı Mustafa bin Sipahi Vakfi
7	Osman (Kara) Şah Bey Vakfi	30	Müteveli Süleyman (bin Abdullah) Vakfi
8	Hasan Bey Vakfi	31	Hacı Zekeriya Vakfi
9	Hacı Mustafa Bey Vakfi	32	Hatice Hatun binti Hacı Ali
10	Ayas Çaşnigir	33	İbrahim Ağa Vakfi
11	Cevher Subaşı (Ağa) Vakfi	34	Bulfeti Hatun Vakfi/Bolfeti Hatun Vakfi
12	Hızır Bey Vakfi	35	Mustafa bin Dükandar Vakfi
13	Hacı Umur Vakfi	36	İshak Subaşı Vakfi
14	Hoşkadem Dizdar Vakfi	37	Mehmed bin Koçi Vakfi
15	Ali bin Mezid Vakfi	38	Misli binti Atmaca Vakfi
16	Fatıma binti Mustafa Vakfi	39	Ayşe binti Atmaca Vakfi
17	Baba Muhyiddin Vakfi	40	Hani binti Ali Vakfi
18	Sinan Bey Vakfi	41	Mehmed bin Hamza Sipahi
19	Hacı Saruca (bin Abdullah) Vakfi	42	Hümayun Hatun Vakfi
20	Hacı Yusuf Vakfi	43	Mehmed Çelebi Vakfi
21	Kara Doğan Vakfi	44	Mustafa bin Ahmed Vakfi
22	Hızır bin Sinan Vakfi	45	Hacı Davud bin Mehmed Vakfi

²¹ BOA. TT. d. 36, s.129, 1264; BOA. TT. d. 367, s. 249, TKGM. KKA. TT. d. 60, vr. 201b-205a.

²² Tablo XVII. yüzyıla kadar arşiv verilerinde zikredilen bütün vakıfları kapsamaktadır. Vakıfların gelir ve gider kalemleri oldukça detaylı olmasından dolayı bu çalışmada tablo haline getirilememiştir.

23	İlyas Subaşı Vakfı	46	Hacı Hüsrev (bin Abdullah) Vakfı
24	Mahmud Bey bin Karagöz Bey Vakfı	47	Benefşe Hatun binti Yakup Zevce-i Ayas Çaşnigir

Yukarıdaki tablo 16. Yüzyıla kadar Tırhala şehrinde kurulan bütün vakıfları içermektedir. Bu döneme kadar şehirde toplam 47 vakıf kurulmuştur. Bununla birlikte şehirde incelemenin yapıldığı dönemlerin her birinde vakıf sayı adedi ise değişmektedir. Şehirde XV. yüzyıl öncesi iki adet olan vakıf sayısı 1506 tarihinde %350 artarak dokuza çıkmış, bir sonraki tarih olan 927-937/1521-1530'u kapsayan dönemde vakıf adedi %122'lik bir artış oranı yakalayarak 20'ye ulaşmıştır. Bu artış yüzyılın sonlarına doğru ise %125'lik bir oranla 45'e varmıştır.

Şehirdeki Vakıfların Genel Özelliği

Fetihle birlikte İslam kimliği kazanmaya başlayan Tırhala şehrine bu anlamda en büyük katkının vakıf kurucusu olarak şehir ileri gelenleri tarafından sağlandığı anlaşılmaktadır. Akıncı beyi olan Turahan Bey'in kurmuş olduğu ilk vakıfla başlayan bu süreç XVI. yüzyılın sonlarına doğru zirveye çıkmıştır. Turahan Bey'in oğlu olan ve Tırhala için çok önemli bir yere sahip olan Ömer Bey, hem sancakta hem de sancak dışında, kurmuş olduğu vakıfla bölgenin gelişiminde dikkate şayan bir rol üstlenmiştir. Bu iki kişi haricinde yine bu aileye mensup olan kişiler de zamanla Tırhala'da vakıflar tesis ederek şehrin inkişafına katkıda bulunmuşlardır. Bu yönüyle sadece Turahan Bey sülalesi değil, aynı zamanda şehirdeki diğer zengin ve itibarlı kişiler de vakıf tesisiyle şehrin bir İslam şehri hüviyeti kazanmasına destek olmuştur.²³

Tablo 2. XV.-XVI. Yüzyıllarda Sahiplik Yönünden Tırhala Vakıfları

Vakıf Kurucuları	1446-1506	%	1506	%	1521-1530	%	1569	%
Turahan Bey Sülalesi	2	100	3	33	8	40	10	22
Diğer	–	–	6	67	12	60	35	78
Toplam	2	100	9	100	20	100	45	100

Tabloda da görüldüğü üzere XV. yüzyıldan XVII. yüzyıla doğru vakıf kuruculuğu oldukça çeşitlenmiştir. Toplam vakıf âdeti içinde XV. yüzyıl öncesi sadece Turahan Bey ve onun efradı tarafından kurulan vakıflar varken, XVI. yüzyıl ile birlikte bu durum önemli oranda değişmiştir. Buna göre 1506 tarihli mufassal

²³ BOA. TT. d. 36, s. 1289-1290.

defterde Turahan Bey ve efradı tarafından kurulan vakıfların oranı %33'e düşmüş, şehrin diğer kesiminin vakıf sahipliği ise %67 olmuştur. 1530 yılına doğru bu oran artmışsa da 1569'da Turahan Bey sülalesinin vakıf kuruculuğu açısından diğer kuruculara nazaran ağırlığı azalmıştır. Bunun sebebi ise şehirdeki refah seviyesi yüksek kişilerin çoğalması ve yoğun bir şekilde vakıf kurmalarıdır.

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat öncesinde kurulan vakıfların % 90'nını, ehli-i seyf denilen askeri/yönetici sınıfa aittir.²⁴ Vakıf sisteminde, yönetici sınıfın bu kadar yüksek oranla vakıf kurucusu olarak yer alması bu dönemdeki gelir-servet dağılımını reaya lehine bir nebze olsa da dengelemeye hizmet ettiğinin bir göstergesi olabilir. Bununla birlikte üst tabakada yer alan geliri yüksek kişilerin vakıf kurarak dönemin sosyal sorunlarını hafifletici bir hizmet de yaptıkları söylenebilir. Bu bilgilerden hareketle Tırhala'da da vakıf kuranların çoğunluğunu ehli seyf denilen yönetici ve geliri yüksek sınıf oluşturmuştur. Özellikle Turahan Bey ve sülalesi, şehirdeki çeşitli görevliler (subaşı, dizdar vs.) vakıf kurucusu olarak buna örnek oluşturmaktadır.

Fetihten XVI. yüzyılın sonlarına doğru Tırhala şehrinde vakıflar zamanla menkul-gayrimenkul oluşlarına göre bir değişim süreci geçirmiştir. İlk dönemlerde sadece gayrimenkul değerler üzerinden akar oluşturan ve bu akarla hayatîyetlerini devam ettiren vakıf kurumu özellikle XVI. yüzyıl ile birlikte yaygınlaşma eğilimi gösteren nakit varlıktan gelir elde etmeye yönelmiştir. Genel olarak bakıldığında bütün Osmanlı coğrafyasında da görülen bu durum Tırhala örneğinde de yaygındır. Bu durum fazlaca eleştiri almış olmasına karşın sosyal ve iktisadî hayatın sürdürülebilir kılınması açısından elzem olduğu anlaşılmıştır. Çünkü vakıfların gelir elde ettiği gayrimenkuller (han, hamam, değirmen, arazi, vs.) sürekli olarak bakım gerektirdiği, kuraklık, taşkın gibi doğal afetlerden etkilenebildikleri göz önüne alındığında vakıf gelirleri için sorun teşkil edebiliyor, gelir azalması ya da yok olması karşısında birçok vakıf hayatîyetini kaybedebiliyordu.²⁵

Bu manasıyla vakfın hayatîyetini sürdürülebilir kılmak için XV. yüzyıldan farklı olarak XVI. yüzyılın sonlarına doğru nakit varlıklı vakıflar hızlı bir artış gerçekleştirmiştir. Buna göre 1506 tarihinde dokuz vakfın yedisi sadece gayrimenkul

²⁴ Nazif Öztürk, "Sosyal Siyaset Açısından Osmanlı Dönemi Vakıfları", *Osmanlı*, c. V, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 39-41.

²⁵ Yoğunluklu olarak XVI. yüzyılda kurulan para vakıflarına XV. yüzyılın ilk yarısında da karşılaşılmaktadır. Bu minvalde tespit edilen ilk para vakfı 826/1422 tarihinde kurulmuştur. Tahsin Özcan, *Kanuni Dönemi (M. 1520-1566/ H. 926-974), Üsküdar Para Vakıfları*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmış Doktora Tezi), İstanbul 1977, s. 14.

vakıf, kalan ikisi ise hem gayrimenkul hem de menkul vakıf olarak varlığını sürdürmektedir. Bir sonraki dönem olan 1521-1530 tarihinde ise sadece gayrimenkul vakıf sayısı sekize çıkmış olmakla birlikte vakıflar içindeki oranı %40'a (bir önceki dönem %78) düşmüştür. Bu tarihte nakitten akar oluşturma vakıfların içerisine iyice yerleşmeye başlamıştır. Gayrimenkulden akar oluşturan vakıfların zamanla nakitten de akar elde etmesiyle bu tarihte her ikisinin birlikteliğiyle yürüyen vakıf âdeti 11'e çıkmış, vakıflar içindeki oranı ise %55 (bir önceki dönem %22) olmuştur. Sadece nakitten akar elde eden vakıf âdeti ise birdir. Böylelikle akar oluşturmak için sadece gayrimenkul değer değil aynı zamanda nakitten akar oluşturan menkul türündeki değer vakıf sistemi içerisinde tercih edilir bir kaynak olduğu gözlenmektedir.

XVI. yüzyılın sonlarına doğru artık menkul değer vakıflar için vazgeçilmez bir kaynak olduğu ortaya çıkmaktadır. Buna göre bir önceki dönemde neredeyse yok denecek kadar az olan sadece nakit akar oluşturan vakıf âdeti 19'a, tüm vakıflara oranı ise %49 gibi önemli bir rakama ulaşmıştır. Bunun yanında hem menkul hem de gayrimenkul akar oluşturan vakıf âdeti 15, oranı ise %33'tür. Sadece gayrimenkul akar oluşturan vakıf âdeti 11'e, oranı ise %24'e çıkmıştır. Bu hızlı değişime neden olabilecek ana etmenin ne olduğu tam olarak bilinmemekle birlikte, nakit vakıflara karşıtlığıyla tanınan ve nakit vakıflarını yasaklayan Rumeli kazaskeri Çivizade'nin 1547 tarihinde vefatı ve yine bu tarihte Şeyhülislam olan Ebussuud'un nakit vakıflarına cevaz vermesi bu türden vakıfların hızlı artışının nedenlerinden olması muhtemeldir.²⁶

Yine Tırhala şehrinde de tesadüf edildiği şekliyle vakıf kurucusu olarak sadece erkekler değil aynı zamanda kadınların da zamanla etkin oldukları görülmektedir. Osmanlı toplumunda kadınların yönetici olabildiği hizmet alanlarından birisi de vakıflar olarak bilinmektedir. Vakıf kurucusu olan kadınların sayısı ve adedi bölgeden bölgeye, şehirden şehire değişiklik arz etmektedir. Bazı yerlerde vakıf kuran kadınların oranı düşük (Halep %6,5), bazı yerlerde ise (İstanbul, Edirne %20) daha yüksek olabilmektedir.²⁷

Tırhala'da XVI. yüzyılın öncesinde görünmese de ilk yarısında vakıf kurucusu olarak bir kadın vakfı bulunmaktadır. Yüzyılın ikinci yarısından sonra kadınların vakıf kurucusu olarak daha da etkin bir konuma yükseldikleri müşahade olunmuştur. Bu dönemde toplam 45 vakfın yedisinin kurucusu kadınlardır.

²⁶ Özcan, *Üsküdar Para Vakıfları*, s. 31-32.

²⁷ Hasan Yüksel, "Osmanlı Toplumunda Vakıflar ve Kadın (XVI-XVII. Yüzyıllar)", *Osmanlı*, c. V, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 51.

Kadınların kurmuş olduğu bu vakıfların tüm vakıflara oranı ise %16'dır. Kadınların kurmuş olduğu vakıfların, 1569 tarihi için, genellikle menkul değer taşıyan vakıflar olduğu tespit edilmiştir. Toplam yedi vakfın beşi menkul akar sağlayan nakit vakfi olarak ortaya çıkmakla birlikte, biri sadece gayrimenkul, kalan biri ise hem menkul hem gayrimenkul vakıf olarak tanımlanabilir. Böylelikle Tırhala şehrinde de kadınların Osmanlı Devleti'nin diğer yerlerinde olduğu gibi etkin bir şekilde sosyal hayata katkılarının azımsanamayacak bir durumda olduğu görülmektedir.

Sonuç

Vakıflar sadece bir hayır kurumu gözüyle değil, aynı zamanda iktisadi ve içtimai hayatın meydana getiricisi olarak da İslam toplumunda oldukça ehemmiyetli bir konumdadır. Bu durum Osmanlı Rumeli'sinin güzide şehri Tırhala'da da kendisini göstermiştir. İslam toplumunda hayırda yarışma fikriyatı, insanın toplum içindeki konumunun gerektirdikleri, vakıflaşmanın, Tırhala'da olduğu gibi, oldukça hızlı yayılmasına sebebiyet vermiştir. Cami ve mescit gibi ibadethanelerin yanında şehirde bir medrese ve altı muallimhane bulunması vakıflar tarafından eğitime verilen desteğin önemli bir işaretidir. Yönetici sınıfın bu kadar yüksek oranla vakıf kurucusu olarak yer alması sosyal ve iktisadi dengenin vakıf sistemi aracılığıyla sağlanmış olduğunu göstermektedir. Yine özellikle kadınların zamanla vakıf kurucusu olarak ortaya çıkması, Osmanlı kadınının şehir hayatındaki etkinliğini göstermesi açısından önemlidir. Özellikle 16. yüzyıl ortalarından sonra hızla yaygınlaşan nakit/para vakıfları ile ihtiyaç duyulan alanlara veya muhtaç sahiplerine çok daha hızlı bir şekilde ulaşılmıştır.

Fethinden XVII. yüzyıla kadar 200 yıldan fazla bir sürede Tırhala şehrinde kurulan onlarca vakıf, şehrin çehresini değiştirmiştir. Başlangıçta gayrimüslimlerden müteşekkil şehir yapısı Müslümanların yerleşimi ve kurdukları vakıflar aracılığıyla hızlı bir şekilde Türk-İslam şehri özelliğine kavuşmuştur. Fakat Yunan isyanı neticesinde elden çıkan Tırhala hızlı bir şekilde yıkıma uğramış, Osmanlı eserlerinin neredeyse (Osman Şah Camisi ve Türbesi hariç) tamamı yok edilmiştir.

Kaynakça

Arşivler

Başkanlık Osmanlı Arşivleri (BOA)

Tapu Tahrir Defterleri (TT. d.), 36, 105, 367.

Maliyeden Müdevver Defterler (MAD), 10.

Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime (TKGM. KKA.)

Tapu Tahrir Defterleri (TKGM. KKA. TT. d.), 56, 60.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)

Vakıf Defterleri, 743/29, 743/33, 743/34.

Basılı Eserler:

Akgündüz, Ahmet, *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1996.

Ayverdi, Ekrem Hakkı, *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri (Bulgaristan-Yunanistan-Arnautluk) IV (4., 5., 6. Kitap)*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 2000.

Barkan, Ömer Lütfi, *Edirne Askeri Kassamına Ait Tereke Defterleri (1545-1659)*, Türk Tarih Kurumu, Belgeler, 3/5-6, Ankara 1966, s. 1-479.

Balta, Evangelia, "Serez", *DİA (Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi)*, c. XXXVI, Ankara 2009, s. 556-558.

Bayartan, Mehmet, "Osmanlı Şehirlerinde Vakıflar ve Vakıf Sisteminin Şehre Kattığı Değerler", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, X-1, İstanbul 2008, s. 157-175.

Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 8. Kitap, c. 1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2011.

Günay, Hacı Mehmet, "Vakıf", *DİA (Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi)*, c. XLII, Ankara 2012, s. 475-479.

Kuban, Doğan, "Anadolu - Türk Şehri: Tarihî Gelişmesi, Sosyal ve Fizikî Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler." *Vakıflar Dergisi*, 7 (1968), s. 53-73.

Kurt, İsmail, *Vakıf Müessesesi, XV ve XVI. Asır Vakıfları*, XV. ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler, İSAV, Ensar Neşriyat, İstanbul 1997.

Lowry, Heath W., *Ottoman Architecture in Greece a Review Article with Addendum & Corrigendum*, İstanbul 2009.

Oğuzoğlu, Yusuf, *Osmanlı Devlet Anlayışı*, Eren Yayıncılık, İstanbul 2005.

Özcan, Tahsin, *Kanuni Dönemi (M. 1520-1566/ H. 926-974)*, *Üsküdar Para Vakıfları*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmış Doktora Tezi), İstanbul 1977.

- Öztürk, Nazif, “Sosyal Siyaset Açısından Osmanlı Dönemi Vakıfları”, *Osmanlı*, c. V, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 34-43.
- Şahin, İlhan “Osmanlılarda Şehir”, *DİA (Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi)*, c. XXXVIII, Ankara 2009, s. 446-449.
- Yavuz, Erhan, *XVI. ve XVII. Yüzyıl Osmanlı Ekonomisinin Finansmanında Vakıfların Rolü*, Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2007.
- Yediyıldız, Bahaeddin, *XVIII. Yüzyılda Türkiye de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003.
- Yüksel, Hasan, “Osmanlı Toplumunda Vakıflar ve Kadın (XVI-XVII. Yüzyıllar)”, *Osmanlı*, c. V, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 49-55.